

Алла ТКАЧ,
методист управління освіти
Чернівецької міської ради

«УКРАЇНСЬКИЙ РЕМБРАНДТ» Матеріали до вивчення художньої спадщини Тараса Шевченка

Відомо, що поезія й живопис тісно пов'язані між собою. Художник Леонардо да Вінчі казав, що «малярство – це німа поезія, а поезія – промовисте малярство». Невипадково в історії світової культури поєднання в одній особі живописця і поета трапляється досить часто. Очевидно, це доля щедро обдарованих творчих особистостей, яким тісно в межах одного виду мистецтва. До таких Богом обраних людей належить і Тарас Шевченко.

Програма з української літератури ставить за мету вивчення не лише літературного, а й малярського доробку Шевченка. Для цього вчитель має подати навчальний матеріал так, аби донести до свідомості учнів думку про багатство мистецької спадщини Кобзаря.

Почати роботу над темою можна з емоційного вступного слова вчителя.

В академічній майстерні на тумбочці сидить хлопчик Борис, син поміщиці Наталі Суханової-Позлазіної, який малює квітковий вазон. Його вчитель у вишитій сорочці, заправлений у широчезні шаровари, стиха розмовляє сам із собою, переглядаючи теку з малюнками. Хлопчикові він здається мало не дідусем, – лисий, зморшкуватий, з довгими обвислими вусами. Тека десь була завалася, а тепер несподівано знайшлася. Учитель, Тарас Григорович Шевченко, один за одним витягує з неї пожовклі малюнки і раптом, вигукнувши «еге», піднімає великий аркуш. Борис побачив портрет юнака зі свічкою у правій руці. Його брови наче злилися в одну лінію, великі очі глибокі, кирпатий ніс короткий, – свіже, чисте, відкрите обличчя в обрамленні кучерів, щасливе. Це – обличчя митця.

– Це я, хлопче, – не вірячи власним словам, каже Шевченко і, підійшовши до дзеркала, довго-довго розглядає себе, порівнюючи з портретом. Із заслання повернувся інший чоловік – старший за свої літа, з густими вусами, з довгими волосинками у бровах, з плямами від цинги на лиці.

Хлопчик захоплено дивився на портрет, а перед очима Шевченка пливли картини того тернистого шляху, який він подолав задля здійснення своєї заповітної мрії – стати художником.

Яким же був той шлях? Ще в дитинстві у Тараса було непереможне бажання навчитися малювати. Ні зла мачуха, ні рабське становище не вбили в ньому цього прагнення. Саме талант художника вирвав Шевченка з кріпацьких пут, а пізніше допомагав у найскрутніші хвилини життя. Малювання нарівні з літературною творчістю стало для митця потребою. У ньому поєднувались і боролись водночас поет і художник, тому мистецька спадщина Кобзаря така цікава й багатогранна.

Шевченко виробив власну художню манеру не відразу. Усвідомлюючи свій хист до пензля й маю-

чи невгасиму пристрасть до писання і малювання, розумів, що треба для цього багато вчитися. Про свої перші кроки в малярстві поет розповів у вірші «А.О.Козачковському»: малювати почав з раннього дитинства – «хрестами й візерунками з квітками» обводив сторінки в саморобному зошиті, а коли був у пана Енгельгардта козачком, перемальовував лубки. Саме за перемальовуванням козака Платова у Вільні 1829 року й застав пан свого служку. Тоді він покарав хлопця за те, що той міг спалити будинок, бо малював при свічці. Наступного дня Шевченка висік кучер Сидорко. Проте це не відбило охоти малювати. Уже в 1832 році, після переїзду Енгельгардта до Петербурга, Шевченко просить пана віддати його в науку до цехового майстра Ширяєва і домагається свого, а світлими ночами бігає в Літній сад змальовувати статуї, де й знайомиться з художником-земляком Іваном Сошенком.

Заздалегідь підготовлений учень декламує уривок поезії «А.О.Козачковському» (від початку до слів «Отак Господь мене карає»).

❓ Яким настроєм проинятий твір? Чому дитяче малювання скроплене слізьми?

Далі власні висновки школярі доповняють, опрацювавши біографічний матеріал підручника або прослухавши розповідь учителя.

Відбиток на ранню творчість Шевченка-художника наклала академічна школа. Особливо відчутний вплив на митця справив його вчитель з Академії мистецтв, відомий майстер пензля, автор славетної картини «Останній день Помпеї» Карл Брюллов, до поради якого здібний учень уважно прислухався. Та він шукав і самостійного шляху. У цьому йому допоміг Олексій Венеціанов, який протиставив суворому академізму, що сковував творчий розвиток художників, побутовий жанр, з великою любов'ю змальовуючи сцени з народного життя. Шевченко пішов далі шляхом розвитку реалістичного мистецтва.

Словникова робота.

Реалізм – стиль і метод у мистецтві, який спирається на тезу про те, що предмети видимого світу існують незалежно від людського відчуття і пізнання, і ґрунтується на правдивому, конкретно-історичному, всебічному зображенні типових подій і характерів у типових обставинах при правдивості деталей.

У малярській творчості Шевченко осуджував світ насильства і несправедливості, розкривав суперечності тогочасної дійсності, виступав з її критикою. Він став основоположником реалізму в українському образотворчому мистецтві. Дослідниця спадщини Кобзаря Тарахан-Береза підкреслила, що

до нас дійшло понад 240 поетичних творів Шевченка, а мистецьких – олійних картин, акварелей, сепій, офортів, малюнків – майже 1200. Така значна кількість художніх творів свідчить про глибоку захопаність у малярство. За видатні успіхи у гравюрі Шевченкові було присвоєно звання академіка.

Збереглося 835 творів, що дійшли до нашого часу в оригіналах і частково у гравюрах на металі й дереві, а також у копіях, що їх виконали художники ще за життя митця. Уявлення про мистецьку спадщину Шевченка доповнюють дані про понад 270 утрачених і досі не знайдених робіт. Живописні й графічні твори датуються 1830–1861 роками й територіально пов'язані з Росією, Україною і Казахстаном. За жанрами – це портрети, композиції на міфологічні, історичні й побутові теми, пейзажі, малюнки, на яких зображено історичні пам'ятки. Виконано їх у техніці олійного письма на полотні, а також аквареллю, сепією, тушшю, свинцевим олівцем і в техніці офорта на окремих аркушах білого, кольорового й тонованого паперу різних розмірів, у п'ятьох альбомах. Значну частину становлять завершені роботи, але не менш цінними для розуміння творчого шляху і творчого методу художника є його численні ескізи, етюди, начерки й навчальні студії. Прикметно, що лише незначна частина творів має авторські підписи, написи і ще менша – авторські дати.

Якщо поезії Шевченка ще за життя автора стали широко відомими, то доля малярської спадщини склалася по-іншому: до 1917 року більшість творів зберігалась у приватних колекціях. Нині вся мистецька спадщина Шевченка зосереджена в музеях (переважно в Національному музеї Тараса Шевченка). У 1961–1964 роках уперше здійснено академічне видання всіх художніх творів митця.

За часом виконання всі його живописні і графічні твори дослідники поділяють на три періоди: від перших робіт доакадемічного часу і до заслання (1830–1847), твори років заслання (1847–1857) і роботи, виконані після повернення із заслання до смерті художника (1857–1861).

Щоб оптимізувати вивчення теми, учнів об'єднано у групи, кожна з яких дістає випереджувальне завдання – підготувати повідомлення на такі теми: «Автопортрети Шевченка», «Портрети друзів і знайомих Шевченка», «Народно-побутові сюжети на картинах Шевченка» (серія офортів «Живописна Україна»), «Шевченкові роботи періоду заслання (малюнки з Аральської експедиції; роботи, виконані в Новопетровській фортеці; серія малюнків «Притча про блудного сина»)»; «Композиції на різні теми».

Відповідно до змісту повідомлень¹ учні добирають ілюстративний матеріал – репродукції картин. Їх можна використати для мультимедійної презентації, як наочність під час опрацювання біографії митця, аналізу поетичних творів. Вони будуть доречними й на уроках української

мови під час підготовки до написання творів за картиною, відгуків на твір мистецтва тощо. Учнівські виступи супроводяться проєціюванням відеоряду на мультимедійну дошку.

Повідомлення 1-ше.

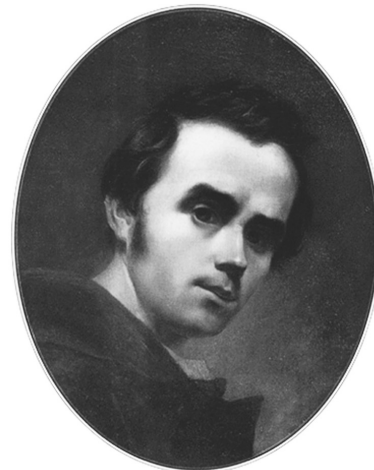
Автопортрети Шевченка

Це власні зображення художника, які він створював протягом усього життя. Вони є своєрідною біографією митця. Їх налічується близько 60.

Перший автопортрет виконаний ще учнем Академії мистецтв на початку 1840 року в Петербурзі. Шевченко вперше спробував працювати олійними фарбами. Це романтично піднесений образ юнака, сповненого сил, натхнення і віри в майбутнє. У манері виконання – в легких лєсируваннях², що подекуди поєднуються з корпусним накладанням фарб, у витонченому малюнку, довершеному пластичному моделюванні, колориті, побудованому на синьо-зелених тонах із вкрапленням червоних, а головне в романтичному забарвленні образу – виразно відчувається вплив Карла Брюллова. Настрій піднесений. Таким був Шевченко в час виходу «Кобзаря» (1840).

Новий за характером і технікою виконання автопортрет, намальований у Яготині 27–28 листопада 1843 року і подарований Репніній разом з рукописом поеми «Тризна», зображує Шевченка за роботою. Тут виразно передане уважне сприйняття молодим художником навколишнього життя. Портрет виконано вільним, упевненим штрихом, близьким до манери рисунка голкою на міді.

Автопортрет, створений у кінці серпня – на початку вересня 1845 року в містечку Потоках Канівського повіту Київської губернії і подаро-

¹ Учнівські повідомлення підготовлені за матеріалами двотомного «Шевченківського словника» (К., 1976, 1977).

² Лєсирування – технічний прийом живопису олійними фарбами, що полягає в накладанні тонкого шару прозорих або напівпрозорих фарб на просохлі фарби основного кольору.

ваний Тарановській, немовби продовжує ідею попереднього. Він гранично простий, ясний за формою. Шевченко на ньому сповнений енергії, внутрішньої сили, рішучості. До 1845 року належить і автопортрет зі свічкою, відомий за офортом Шевченка 1860 року. В альбомі 1845-го є начерк цього твору олівцем, який дає підстави вважати, що на прохання Андрія Козачковського, як впливає зі спогадів останнього, 1845 року митець виконав саме цей автопортрет зі свічкою. 1860-го він відтворив його в техніці офорта, а оригінал 3 квітня 1860 року з дарчим написом подарував Марку Вовчку.

Кілька автопортретів митець написав на засланні. Перший, порушивши царську заборону, він намалював 1847 року в Орській фортеці, як тільки туди прибув, і 11 грудня 1847 року надіслав разом з листом Лизогубові. Це портрет у солдатському мундирі й кашкеті-безкозирці. Фактично маємо документальне зображення солдата миколаївської доби.

З автопортретів, виконаних під час перебування в Аральській експедиції (1848–1849), до нас дійшов лише один, що його художник незабаром подарував

Венгжиновському в Оренбурзі. Шевченко зобразив себе у вбранні, яке носив в експедиції, – звичайному цивільному пальті й світлому кашкеті, на обличчі – сліди втоми від нелегких мандрів. До цього твору близькі інші три портрети, зокрема закомпонований в овалі й відтворений у книжці Новицького «Тарас Шевченко як маляр» (Львів; Москва, 1914). Де тепер ця робота – невідомо. Доля намальованого під час Аральської експедиції автопортрета, надісланого Варварі Репніній 14 листопада 1849 року, також невідома. Авторство цих полотен потребує додаткового дослідження: досі не встановлено, чи це оригінали, чи копії або варіанти, виконані іншими художниками.

Від часів перебування Шевченка в Оренбурзі збереглося два автопортрети. Один із них виконано не пізніше 29 грудня 1849 року і подаровано Лазаревському. Художник намалював себе в цивільному одязі – у світлій куртці, з-під якої видно комір білої сорочки. Обличчя випромінює душевний спокій. Поет бачився собі саме таким, бо в той час жив не в жахливих умовах солдатської казарми, а на приватній квартирі серед друзів і мав змогу малювати.

Психологічно близький до цього твору автопортрет у солдатському мундирі з погонами, що його Шевченко 29 грудня 1849 року надіслав Андрієві Лизогубу. Поет тоді ще сподівався на полегшення своєї долі, чекав підвищення у званні до унтер-

офіцера й дозволу малювати. Та незабаром, після арешту за порушення царської заборони і майже піврічного слідства, його заслано до Новопетровського укріплення. Тут Шевченко створив нові автопортрети – вражаючої сили художні документи про сім років фізичних і моральних мук та натхненної, подвижницької творчої праці.

До цих років належить низка сюжетних, жанрових малюнків, у які митець увів автопортрети. Під час експедиції до Каратау він виконав малюнок «Шевченко серед товаришів», на якому – художник за роботою разом із Залеським і Турно. Його образ на цій картині близький до автопортрета, створеного в липні–серпні 1851 року й подарованого Залеському. На останні роки перебування художника в Новопетровському укріпленні припадає робота «Шевченко малює товариша», де він зобразив себе за роботою в кибитці, що її спеціально поставив для нього в саду біля укріплення Усков. На цих малюнках відтворено обстановку, в якій він тоді перебував, передано його захоплення мистецтвом.

Повертаючись із заслання, в Нижньому Новгороді Шевченко намалював два автопортрети. Перший, виконаний не пізніше 28 листопада 1857 року, автор подарував Щепкіну. Другий, створений до 4 січня 1858 року, надіслав тоді ж у дарунок Лазаревському. В обох творах постає образ сильної духою людини, яка вийшла незламною з найтяжчих випробувань. Лазаревський з подарованого йому автопортрета замовив 25 фотокопій, щоб поширювати їх серед друзів і знайомих.

Більшість автопортретів, створених у Петербурзі в останні роки життя, Шевченко виконав технікою офорта. Працюючи над ними, він часто користувався фотографіями. Перший автопортрет – у темному костюмі (створений за фотографією кінця 50-х років) – виконано не пізніше 14 березня 1860 року. Образ пройнятий глибоким ліризмом; вражає вираз очей, якого раніше в Шевченкових автопортретах не було: у них і сум, і ніжність, і тепле співчуття.

Незабаром за фотографією, зробленою наприкінці березня 1858 року, виконано другий автопортрет – з бородою, в кожусі й шапці, який можна датувати не пізніше як 4 квітня 1860 року. Ретельно опрацювавши обличчя й виділивши його легким штрихуванням на тлі навколо голови, Шевченко вільно в начерковій манері накреслив убрання й покладену на коліно руку, що надало образіві своєрідного артистизму.

За малюнком, зробленим 1845-го, Шевченко не пізніше серпня 1860 року виконав автопортрет зі свічкою, в якому майстерно передав ефект освітлення – боротьбу світла і темряви, унаслідок чого твір набув символічного звучання. Тут привертає увагу розмаїтість застосованих технічних прийомів. Густим плетивом різної сили штрихів, підкреслених і об'єднаних шаром акватинти³, художник показав, як морок відступає перед переможною силою світла. 1860 року Шевченко створив автопортрет у світлому костюмі за фотографією, яку 1859-го в Києві зробив Гудовський. Тут на обличчі митця вже помітні сліди тяжкої недуги, яка підточувала його підірване засланням здоров'я. У цьому творі відобразився також пригнічений стан, у якому Шевченко повернувся до Петербурга після арешту в Україні влітку 1859-го.

Якщо кожний із розглянутих офортних автопортретів оприявнює певну грань Шевченкового образу, передає його душевний стан, то остання з цієї групи робіт – у шапці й кожусі – створена не пізніше 1860-го за фотографією Ден'єра, зробленою 1859-го, дає узагальнений образ портретованого. Твір вражає глибиною й цілісністю характеристики. Недаремно сучасники вважали його найвдалішим і найбільш схожим з усіх прижиттєвих зображень Шевченка, і

він здобув найширшу популярність. Технічно портрет виконано бездоганно. Офортний штрих набув тут виняткової експресії. Штрихуванням укрито не лише тло навколо голови, а й усе зображення; переукуючись з енергійним штрихом, яким передано смушеву шапку й комір кожуха, воно надає портретові своєрідної суворості. На звороті за 11 днів до

смерті поет написав олівцем свій останній вірш «Чи не покинуть нам, небого...» У вірші висловлюється передчуття близької смерті:

Чи не покинуть нам, небого,
Моя сусідонько убога,
Вірші нікчемні віршувать,
Та заходиться риштувать
Вози в далекую дорогу,
На той світ, друже мій, до Бога.

Офортні автопортрети Шевченка (естаMPI різних станів) зберігаються в кількох музеях, більшість – у Національному музеї Тараса Шевченка. В останні роки художник працював і олійними фарбами. З чотирьох тогочасних полотен, що дійшли до нас, три –

³ *Акватинта* – різновид заглибленого гравіювання, що здійснюється травленням кислотою із застосуванням асфальтового порошку; гравюра, малюнок, виконані таким способом.

автопортрети. У них помітний вплив Рембрандта, творчістю якого Шевченко захоплювався замолоду і яку тепер, працюючи над офортами, вивчав особливо ретельно. Один з автопортретів (1859) відомий з копії, що її виконав Флавицький. Шевченка тут зображено з бородою. Ефект контрастного бічного освітлення, надаючи творові великої емоційної виразності, не відвертає, однак, уваги від основного – погляду митця. Крім копії Флавицького, існувала ще одна (де тепер – невідомо), яку зробив художник Жєбровський. Другий автопортрет із цієї групи, виконаний не пізніше 1860 року, експоновано того ж року на виставці в Петербурзькій академії мистецтв. Він значно відрізнявся від інших автопортретів художника трактуванням образу: Шевченко намалював себе тут молодим парубком. З-під високої, зсунутої набакир смушевої шапки вибивається чуб, під світлою білою вишивана сорочка, пов'язана червоною стрічкою. Твір близький до автопортретів Рембрандта не лише живописно-колористичним вирішенням – характерним поєднанням золотаво-брунатних тонів, виразною світлотінню, а й «маскарадом», який багато важить в образному ладі портрета. Контраст між парубочим убранням і сумним поглядом пройнятих сльозою очей фізично надламаного, передчасно постарілого Шевченка становить основний мотив твору, надає йому глибокого трагічного звучання.

Останній автопортрет, виконаний 1 лютого 1861 року, відтворює образ безнадійно хворого художника. Густий морок, з якого проступає освітлене тим же контрастним бічним світлом Шевченкове обличчя, підсилює трагізм твору.

Автопортретні зображення є в деяких краєвидах художника з розвинутими жанровими мотивами.

Окреме місце серед Шевченкових автопортретів посідають автошаржі, що є в альбомах 1839–1843 та 1846–1850 років, на берегах деяких рукописів поета та на копії малюнка «Хата батьків Т.Г.Шевченка в селі Керелівці», яку виконала Г.Псьол. Ці автошаржі свідчать, що властиве поетові почуття гумору не залишало його й у найтяжчі роки життя. Автопортрети Шевченка – своєрідна автобіографія, написана рукою великого майстра.

Імпровізований діалог.

◆ Поділіться своїми враженнями про Шевченкові автопортрети з сусідом по партії. Розіграйте діалог, обстоюючи кожен власні вподобання й мотивуючи вибір певної картини. Пригадайте визначення поняття «діалог». Чим відрізняється підготовлений діалог від імпровізованого?

Словникова робота.

Діалог – обмін інформацією (розмова, спілкування) між двома людьми у вигляді запитань і відповідей.

Повідомлення 2-ге.

Портрети друзів і знайомих Шевченка

До цієї групи картин залічуємо зображення конкретних осіб, виконаних у різній техніці живопису і графіки, яких у Шевченковій спадщині найбільше.

Вони є також найціннішими за своєю художньою якістю. Більшість із них було написано на замовлення. І тут автор не задовольнявся лише зовнішньою схожістю, а прагнув відтворити образ людини, риси її характеру.

Створений на досить високому рівні ще в доакademічний період акварельний портрет поміщика Енгельгардта (1833). Перед нами гордий чоловік, який знає собі ціну. Одягнений у коричневий фрак, з-під якого видно синій жилет, на шії елегантно пов'язано ліловий шарф, вираз очей самозакоханий.

«Портрет невідомого» (1837) тривалий час вважали зображенням українського письменника Євгена Гребінки, і лише зовсім недавно, завдяки детальному вивченню цього твору, виявилось, що така його атрибуція помилкова. Невідомого змальовано на портреті у фас, він сидить на стільці й уважно дивиться на глядача виразними, сумовитими очима. Перед нами розумний, серйозний і водночас добрий, чуйний чоловік. Це перша робота художника, на якій людину зображено в сидячій позі. Згодом така композиція в його портретній творчості набуде поширення. Цікавою деталлю, що урізноманітнює композицію полотна, є вишуканий жест опертої на спинку крісла руки, в якій портретований тримає чубук. Автор застосував різноманітні технічні прийоми: найдрібнішими мазками написано обличчя і руку, більш широкими й вільними – волосся, а ще ширшими – одяг. Усе це надає образів життєвої переконливості.

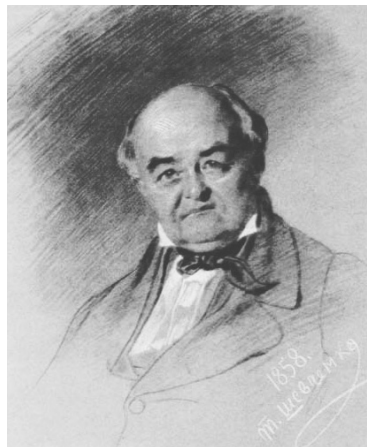
Серед наймайстерніших жіночих зображень цього часу – портрет Катерини Абази (1837), у якому вражає виняткова чарівність створеного художником образу молодої жінки, граційної, із цнотливим виразом обличчя. Особливої привабливості образів надають легкі, прозорі, надзвичайно ніжні сріблясто-блакитні тони, в яких виконано твір. Ця робота засвідчила швидко зростання майстерності молодого художника.

В Україні в 1843 і 1845–1847 роках Шевченко писав портрети акварельними й олійними фарбами. Особливо цікавими є портрети Маєвської і Закревської (обидва – 1843). Вони демонструють прагнення автора передати шляхетні риси характеру і внутрішню чистоту жінки. У роки заслання художник широко користується технікою сепії. Портрети того часу вражають поглибленим психологізмом, це, наприклад, деякі портрети Ускової (1853–1854), «Казашка Катя» (1856–1857). Сама техніка сепії відповідала прагненню митця контрастніше передавати освітлення.

Словникова робота.

Сепія – малюнок, виконаний натуральною або синтетичною коричневою фарбою, стійкою щодо дії сонця та повітря; світлина коричневого тону.

1858 року російський актор Михайло Щепкін приїздив до Петербурга, де в родині Толстих зустрічався з Шевченком. Того ж року до Петербурга на гастролі приїхав негритянський актор Айра Олдрідж. Художник був захоплений його грою. У листі до

Щепкіна від 6 грудня 1858 року він писав: «У нас тепер африканський актор, чудеса виробляє на сцені. Живого Шекспіра показує». Шевченко познайомився з Олдріджем у Федора Толстого. Їхнє знайомство переросло у справжню щирю дружбу. Обидва генії потерпали від соціальної несправедливості, ненавиділи гнобителів, співчували пригнобленим. Перекладачкою під час їхньої розмови була дочка Толстих. На знак поваги і приязності Шевченко намалював портрет свого негритянського друга.

Особливий інтерес становлять портретні роботи Шевченка останнього періоду творчості. Їх 41.

Усе це – завершені твори, крім невеликого рисунка олівцем – портрета Герцена, що його поет намалював у Щоденнику 10 грудня 1857 року, перебуваючи в Нижньому Новгороді. Портрети останнього періоду виконані переважно італійським олівцем і крейдою на тонованому папері й у техніці офорта, як-от портрет Клодта (1861).

Словникова робота.

Офорт – різновид гравюри на металі, котрий дає змогу отримувати відтиски з друкарських форм, які попередньо оброблені кислотами.

Для Шевченкових полотен олівцем характерні смілива, насичена лінія й соковитий штрих. Автор малював ці твори на пароплаві під час подорожі по Волзі, потім у Нижньому Новгороді, Москві, в Україні й у Петербурзі. Вони близькі до портретів, створених у Новопетровському укріпленні, але набагато контрастніші й виразніші щодо внутрішньої характеристики образів, хоча сам рисунок у них значно лаконічніший. Ціла галерея офортних автопортретів (шість), портрети віце-президента Петербурзької академії мистецтв Толстого, професорів академії Бруні та Клодта, а також історика мистецтва Горностаєва – визначний здобуток не лише в мистецькій спадщині Шевченка, а й у всьому тогочасному офорті.

◆ Зробіть порівняльний аналіз портретів М.Щепкіна й А.Олдріджа, акцентуючи на схожості

техніки виконання і відмінності психологічних якостей представлених образів.

Повідомлення 3-тє.

Народно-побутові сюжети на картинах Шевченка

Ще в Україні Шевченко задумав створити серію офортів «Живописна Україна». У ній мав намір змалювати минуле й сучасне українського народу, а виданням серії хотів зібрати кошти на викуп із кріпацтва своїх рідних. «Якби мені Бог поміг докінчить те, що я тепер зачав, то тойді склав би руки та й у домовину. Було б з мене: не забула б Україна мене мізерного» (лист до Миколи Цертелєва від 23 вересня 1844 року). У проспекті до «Живописної України» вперше в українському мистецтві проголошено думку про соціальну роль образотворчого мистецтва, а саме видання започаткувало розвиток офорта в українському мистецтві.

Розкриваючи задум серії, Шевченко писав: «...я хочу рисовать нашу Украйну... Я її нарисую в трьох книгах, в першій будуть види, чи то по красі своїй, чи по історії прикметні, в другій теперішній людський бит, а в третій історія... В год буде виходити 10-ть картин» (лист Шевченка до Бодяньського від 6–7 травня 1844 року).

Шевченко планував видавати по 12 естампів щороку, але через брак грошей не зміг здійснити цей грандіозний задум, йому вдалося видати лише один альбом. Випуск «Живописної України» побачив світ у Петербурзі в листопаді 1844-го. До нього ввійшло шість офортів. Альбом «Живописна Україна» – єдине прижиттєве окреме художнє видання митця.

На картині «У Києві» на передньому плані – крутий берег Дніпра, що густо поріс розкішними вербами, а внизу – Дніпро, димить невеличкий пароплав. На тлі природи люди: жінки одягаються після купання, діти граються на березі, старенький дідусь, спершись на ціпок, радіє, що може погрітися на сонечку.

«Видубицький монастир у Києві» – краєвид, де на тлі світлої частини неба зображено Михайлівську церкву Видубицького монастиря.

«Старости» – жанрова сцена. Художник відтворив український звичай – сватання.

«Судня рада» – жанрова сцена з життя українського селянства, в якій розкрито соціальну нерівність. Сільський суд зібрався, щоб розсудити

двох односельчан. Один із них без надії на перемогу, другий – у багатому одязі, стоїть гордо, впевнено.

«Дари Богданові українському народові» – історичний твір, присвячений подіям Визвольної війни 1648–1654 років в Україні. Шевченко змалював прибуття до Богдана Хмельницького послів із Польщі, Туреччини, Росії. Пояснювальний текст до офорта нагадує рядки з «Історії Русів».

«Казка» (інша назва «Солдат і смерть») – сатира на миколаївську солдатчину. Автор використав тут фольклорні мотиви. У постатях солдата і смерті стверджується життєрадісність солдата, його презирство до смерті.

Усі названі роботи засвідчують великий інтерес автора до життя українського народу і його побуту, до природи й історичного минулого України, про прагнення митця бути народним просвітником.

Які елементи весільної обрядовості, відображені на картині Т.Шевченка «Старости», побутують у вашій місцевості? Яку функцію виконують старости?

Словникова робота.

Старости – люди, які на прохання жениха ведуть розмову з батьками нареченої – сватають її. Батьки дівчини на знак згоди обмінюються зі старостами хлібом, а майбутня молода перев'язує їх рушниками.

Повідомлення 4-тє.

Шевченкові роботи періоду заслання

Важко переживав митець царську заборону малювати. Уже з перших днів заслання в листі до Андрія Лизогуба від 11 грудня 1847 року Шевченко зізнається: «Я страшно мучуся, бо мені заперщено *писати и рисовать*... Пришліть ящикок ваш, де є вся справа (йдеться про фарби. – Т.А.), альбом чистий і хоч один пензель Шаріона. Хоч інколи подивлюся, то все-таки легше стане». Старожили Орська розповідали, що Шевченко малював навіть на стінах вугіллям або крейдою. Можливість малювати дала йому участь в Аральській експедиції (1848–1849). На другий день після початку експедиції він написав першу акварель «Пожежа в степу» і подарував її генералові Шрейберу.

Під час подорожі експедиція побачила «одинокое дерево» між Орськом і Раїмом. Місцеві жителі називали його святим і прикрашали клаптиками кольорової матерії. Шевченко змалював це дерево, створивши картину «Джангисагач». Це дерево автор згадає й у повісті «Близнецы», і в поезії «У Бога за дверми лежала сокира...» Тоді ж з'явилася ще низка робіт: «Укріплення Раїм» (1848), «Місячна ніч на Кос-Аралі» (1848–1849), «Крутий берег Аральського моря» (1848–1849) та ін.

Відбуваючи заслання в Новопетровському укріпленні, художник теж плідно працює. Близько 10 картин митець намалював на тему життя та побуту казахського народу, усі ці твори позначені щирим співчуттям до нього: сепії «Казахська стоянка на Кос-Аралі» (1848–1849), «Казахський хлопчик розпалює грубку» (1848–1849), «Казахський хлопчик дрімає

біля грубки» (1848–1849), «Казахи біля вогню» (1848) та акварель «Казах на коні» (1848–1849).

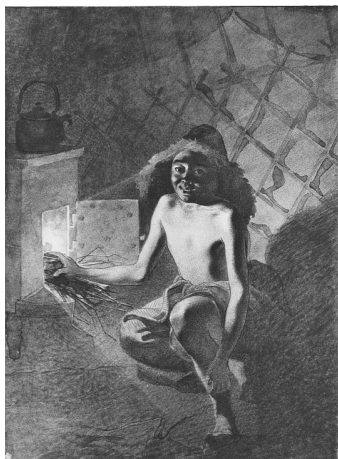
Розмаїтості і соціальної гостроти казахська тема набула в малюнках, виконаних у Новопетровському укріпленні під час Каратауської експедиції (1851): сепії «Тріо» (1851), «Пісня молодого казаха» (1851–1857), «Байгуші під вікном» (1855–1856). У 1851–1854 роках художник зобразив Новопетровське укріплення з різних ракурсів: акварель «Новопетровське укріплення з моря», «Новопетровське укріплення з Хівинського шляху», «В околицях Новопетровського укріплення», «Біля Новопетровського укріплення», «Краєвид в околицях Новопетровського укріплення» та ін.

У вільний час Шевченко зустрічався з казахськими дітьми, що й засвідчують малюнки.

На сепії «Шевченко і казахський хлопчик, що грається з кішкою» (1856–1857) постать художника увиразнює його теплі почуття до маленьких друзів.

Малюнок «Щасливий ловець» (1856–1857) передає радість казахського хлопчика, який спіймав кілька рибин і тут же задрімав. Він утомлений, для нього ловля риби не тільки розвага, а й доконечна життєва потреба.

Шевченко відтворив на папері нужденне життя казахських дітей. Хлопчики-жебраки на картинах «Байгуші під вікном» (1855–1856) та «Шевченко і байгуші» (1855–1857) – правдиві картини безрадісного дитинства. На першій – діти-жебраки, яким з вікна кам'яниці погрожує кулак. Хлопчик, що дивиться у вікно, заховав свою мисочку, він не сподівається щось отримати від людини, котра погрожує йому. Інше маля знесилено присіло під стіною і простягає руку до людей на вулиці, очевидно, чекаю-

чи милостині від перехожих. На малюнку «Шевченко і байгуші» також двоє хлопчиків-жебраків (на передньому плані) і сам Шевченко (на задньому). Присутність поета на малюнку засвідчує його симпатію до казахських дітей.

У листопаді 1856 року Шевченко задумав серію з восьми малюнків під назвою «Притча про блудного сина». Про це він сповістив Залеського листом від 8 листопада.

«Притчу» митець схарактеризував у щоденниковому записі від 26 червня 1857 року: «Мне кажется, что для нашего времени и для нашего среднего полуграмотного сословия необходима сатира, только сатира умная, благородная...» Перші п'ять малюнків показують шлях купецького сина від пияцтва і гри в карти до розбійництва й убивства («Програвся в карти», «У шинку», «У хліві», «На кладовищі», «Серед розбійників»). На наступних малюнках зображено жорстоку кару: «Кара колодкою», «Кара шпіцрутенами», «У в'язниці». Усю серію Шевченко побудував за зразком євангельської притчі, через яку прагнув показати тогочасному російському суспільству, зокрема його середньому класові, всю аморальність існування, змушуючи глядачів зазирнути у власну душу й шукати способів морального самовдосконалення.

◆ Пригадайте вірш «І золотої й дорогої...» Проведіть паралель: український хлопчик-сирота в поезії і казахські діти на картинах Т.Шевченка.

Повідомлення 5-те.

Композиції на різні теми

Особливе місце в мистецькій спадщині Шевченка належить пейзажам. Художник не komponував свої пейзажі, а змальовував реальні краєвиди, які бачив перед собою. Тому в його робочих альбомах знайдемо багато начерків гілок дерев, бур'янів, хат, церков.

Серед малюнків є сільські краєвиди, на яких зображено історичні й архітектурні пам'ятки. Пейзажі становлять майже половину мистецького доробку Шевченка. Їх виконано олівцем, аквареллю, сепією і в техніці офорта. Малюнки здебільшого роз-

повідать про вбоге життя Шевченкової родини й усього покріпаченого українського селянства: «Хата батьків Т.Г.Шевченка в селі Керелівці» (1843), «Селянське подвір'я» (1845), «Хата над водою» (1845). Чарівна природа на малюнках, як і в поезіях, слугує контрастом до важких умов життя народу. Особливо любив Шевченко зображати мальовничі околиці та куточки сіл, містечок, береги тихих степових річок, ставки, урочища тощо. Ці твори сповнені справжньої поезії, у них лагідна, мрійлива українська природа знайшла свого натхненного співця.

Цінними є картини «Циганка-ворожка» (1841), за яку художник в Академії мистецтв нагороджений срібною медаллю, і «Катерина» (олійні фарби, 1842 рік).

До появи «Катерини» не лише в українському, а й у загальноросійському мистецтві не було твору з таким гострим і злободенним соціальним сюжетом. Уперше героїнею живописного полотна стала людина з народу – дівчина-кріпачка, жертва панської розпусти, принижена й ображена. Ця картина ввійшла до скарбниці українського побутового живопису.

Велике місце в Шевченковій творчості посідав історичний пейзаж, що зумовлено роботою художника в Київській археографічній комісії, для якої він змальовував архітектурні пам'ятки й історичні місця. У цих творах висока художня майстерність поєднується з науково-документальною точністю. Це серія композицій «Києво-межигірський мона-

стир» (1843), «Київ з боку Дніпра» (1843), «Дальні печери Києво-Печерської лаври» (1843), «Аскольдова могила» (1846), «Костьол у Києві» (1846) та ін.

Окрему групу становлять композиції на міфологічні, літературні та біблійні теми: «Благословіння дітей», «Телемак на острові Каліпсо», «Робінзон Крузо», «Самаритянка», «Мілон Кротонський», «Нарцис та німфа Ехо», «Умираючий гладіатор», усі – 1856 року), «Свята родина» (1858). Їм властиве глибоке психологічне трактування образів.

Неабиякий інтерес становлять незнайдені мистецькі твори Шевченка, про які є тільки згадки в автобіографії, Щоденнику, листуванні, повістях, архівних документах і записках його сучасників. Через тяжкі обставини життя доля мистецької спадщини Шевченка склалася вкрай несприятливо.

◆ Пригадайте, який тип висловлювання називають текстом-описом місцевості, у чому особливості структури речень, властивих цьому типу тексту. Відповідаючи, скористайтеся поданою інформацією.

Текстом-описом місцевості називають такий різновид опису, в якому йдеться про певне місце (вулицю, площу, подвір'я тощо). Структура речень у висловлюваннях цього типу така: що наявне? – яке воно? – де розташоване?

◆ Розгляньте рисунок Т.Шевченка «Аскольдова могила». Підготуйтеся написати твір-опис місцевості за цією картиною. Для цього доберіть означення до поданих іменників.

Вулиця, пам'ятка, будівлі, хрести, небо, дерева, люди, силуети.

Підсумок до вивчення теми – слово вчителя.

«Народ шукає в геніях себе». Ці слова В.Симоненка досить точно передають сутність історичного покликання геніальної особистості: бути не лише духовним проповідником і пророком, а й дзеркалом, яке найоб'єктивніше відображає «лице і характерну поставу свого народу». У цьому сенсі Шевченко своє призначення виконав сповна не тільки літературними, а й малярськими творами. Ознайомившись з ними, ми ще раз зримо відчули велич і багатогранність таланту генія, переконалися, що завдяки великій праці він зумів передати у словесних і живописних творах свою палку любов до народу України і тривогу за її долю.

Література

1. Автопортрети Тараса Шевченка : [альбом] / упоряд. і авт. вступ. ст. Л.Владич. – К., 1973.
2. Анісов В. Від підмайстра до академіка: Нарис про Шевченка-художника / В.Анісов, Є.Середа. – К., 1967.
3. Глазова О. Тарас Шевченко – художник / О.Глазова // УМЛШ (Дивослово). – 1989. – № 2. – С. 16–24.
4. Новиченко Л. Тарас Шевченко – поет, борець, людина / Л.Новиченко. – К., 1962.
5. Тарас Шевченко – художник : [дослідження, розвідки, публікації]. – К., 1963. – Вип. 1.
6. Тарас Шевченко. Живопис. Графіка : [альбом]. – К., 1986.
7. Тарахан-Береза З. Шевченко – поет і художник / З.Тарахан-Береза. – К., 1981.
8. Чуб Д. Живий Шевченко / Д.Чуб. – К., 1994.
9. Шевченко Т. Повне збір. тв. : у 12 т. – К. : Наук. думка, 2001–2003.
10. Яцюк В. Віч-на-віч із Шевченком: Іконографія 1838–1861 років / В.Яцюк. – К., 2004.